

Zofia Strzyżewska

Wystawa "Insurekcja Kościuszkowska 1794 r." w Muzeum Niepodległości : dokumenty i materiały z Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie

Niepodległość i Pamięć 3/1 (5), 163-192

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zofia Strzyżewska

Wystawa "Insurekcja Kościuszkowska 1794 r." w Muzeum Niepodległości - dokumenty i materiały z Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie

Od 12 kwietnia do 20 czerwca 1994 roku w Muzeum Niepodległości w Warszawie czynna była wystawa pt. "Insurekcja Kościuszkowska 1794 roku". W specjalnie wydany z tej okazji, przez Stowarzyszenie Polskie Historyczne w Petersburgu, Biuletynie została określona jako "niezwykła" na tle innych ciekawych wystaw odbywających się w stolicy Polski z okazji 200-letniej rocznicy Insurekcji Kościuszkowskiej.

W centrum uwagi organizatorów wystawy w Muzeum Niepodległości znalazły się oryginalne, często nieznanne, albo znane we fragmentach lub w przekładach, dokumenty pochodzące z rosyjskich kancelarii wojskowych. Mówiąc o znaczeniu dokumentów z kancelarii wojskowych warto przypomnieć, że podobne akta z polskich kancelarii wojskowych uległy prawie całkowitemu, zaś niemieckich - znacznemu zniszczeniu. Całkowicie zachowały się tylko rosyjskie kancelarie wojskowe z tego okresu.

Dokumenty te nie były absolutnie nie znane historykom polskim, do części udało się dobrać niektórym z nich, np. T. Korzonowi i dokonać publikacji, lecz w większości były to częściowo streszczone, a nie archeograficznie (faksymile) publikowane dokumenty. Istniały też publikacje rosyjskie, lecz były one jednostronne, ku sławie i chwale wielkich dowódców wojskowych, szczególnie A.W. Suworowa.

W związku z powyższym staraliśmy się przeprowadzić w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowo-Historycznym w Moskwie, mimo dosyć krótkiego tam pobytu, kwerendę całego zagadnienia, wychodząc z założenia, że zawsze będą to oryginały ze wszystkimi cechami ich funkcjonowania - adnotacjami, uzupełnieniami, poprawkami. Jednym słowem, chodziło o prawdziwe pamiątki owej epoki.

Chronologicznie ekspozycja objęła okres od początku 1792 roku do końca 1795 roku, czyli od II rozbioru, poprzez wybuch powstania, jego przebieg na całym obszarze kraju, w tym - na Litwie, Białorusi i Ukrainie, ukazanie najważniejszych bitew, aż po tragedię jeńców polskich w Rosji i III rozbiór Polski. Autorzy i organizatorzy wystawy skupili się głównie na wydarzeniach wojennych, chociaż starali się też nie pominąć problemu działań władzy powstańczej w kwestiach społecznych.

Mimo przewagi dokumentacji rosyjskiej, ekspozycja we wszystkich swych częściach łączyła ją ze zbiorami polskimi. Na wystawie zaprezentowano około 200 oryginalnych doku-

mentów i reprodukcji z Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie i materiały polskie.

Scenariusz wystawy, opracowany wspólnie z Archiwum Wojskowo-Historycznym (dalej - RGWIA), składał się z 11 części, w których w porządku chronologicznym były wyeksponowane materiały dotyczące działań władz rosyjskich, pruskich, austriackich tak cywilnych jak i wojskowych, próbujących początkowo zapobiec, a potem stłumić powstanie, dokumenty przedstawiające codzienny przebieg działań wojennych, fragmenty korespondencji dyplomatycznej, rzucającej światło na międzynarodowe aspekty polskich wydarzeń 1794 roku, na skutki klęski (głównym był III rozbiór Polski) oraz całkiem nowe materiały o tragicznych losach jeńców polskich w Rosji.

Jednym z najważniejszych walorów wystawy było wyeksponowanie 20 map sztabowych, wykreślonych przez kartografów rosyjskich, pruskich, francuskich. Większa część tych oryginalnych map nie była do tej pory znana naszym badaczom.

Wyeksponowano również dokumenty polskie zdobyte przez Rosjan, w tym autografy Kościuszki dotyczące działalności polskiej administracji cywilnej i wojskowej, na terenach Polski, Litwy, Ukrainy.

Wykorzystanie na wystawie nowych dokumentów skłania do bardziej szczegółowego omówienia przynajmniej niektórych z nich.

Część I - "Sytuacja na ziemiach II rozbioru" obejmowała okres od 1792 roku do początku 1794 i oświetlała trzy wątki:

a) zalecenia Katarzyny II dla wykonawców jej woli na tych terenach i dotyczące współpracy z renegatami; b) redukcję i reorganizację wojsk polskich; c) ograbienie kraju.

Na początku - przedstawiliśmy rozporządzenia Katarzyny II do pierwszego generał-gubernatora hr. M. Kreczetnikowa, a także gubernatorów nowo utworzonych guberni - mińskiej, iziasławskiej i bractawskiej, dotyczące dyslokacji i zaopatrzenia wojsk rosyjskich na tych ziemiach, pierwsze działania administracyjne w podbitym kraju. Do szczególnie ciekawych w tym względzie należały dokumenty o charakterze ogólnym, uzasadniające "sprawiedliwość" i konieczność rozbioru Polski. Wyróżnia się wśród nich "Manifest o przyłączeniu guberni zachodnich do Rosji" z 27 III/7 IV 1792 roku.

Później w rosyjskiej korespondencji urzędowej pojawi się wyraz "ziemie zwrócone", które jeszcze później otrzymają nazwę północno- i południowo-zachodnich guberni Rosji, zaś pod koniec XIX w. pojawi się wreszcie Nadwiślański Kraj. Lecz w roku 1792 caryca jeszcze musiała się tłumaczyć. Swój "wielkoduszny czyn" argumentowała w sposób szczególnie cyniczny (*notabene* jakże dobrze znany Polakom i w XX w.). "Ze szczególnym bólem - stwierdzała - Jej cesarska Mość zawsze patrzyła na te krzywdy, które ziemiom i miastom z imperium rosyjskim graniczącym, a niegdyś własnością jego będącym, współrodakami Rosji zasiedlonym, wiarą prawostawną oświeconym i takowoż wiarę wyznającym wyrządzone były". A teraz doszło coś nowego "bo niektórzy niegodziwcy z Polaków, wrogowie Ojczyzny swojej nie wstydzą się występować o prawa bezbożnych buntowników w Królestwie Francuskim i prosić ich o pomoc żeby wciągnąć Polskę w krwawą wojnę domową.

Niebezpieczeństwo, wynikające z tego ich zuchwalstwa - miało być - tym większe dla wiary chrześcijańskiej, spokoju i dobrobytu mieszkańców tych ziem, że zaczęli oni myśleć

o wprowadzeniu nowego ustroju, dążącego do zniszczenia wszystkich więzi cywilnych i politycznych, gwarantujących wolność sumienia, bezpieczeństwo i prawo własności każdego, że nienawidząc ogólnego spokoju i małpując zбочoną bezbożność państwa francuskiego starają się rozpowszechnić to zło po całej Polsce, żeby zniszczyć w ten sposób na zawsze tak własny jak i sąsiadów Polski spokój".

"W tych - właśnie - względach, w celu zachowania bezpieczeństwa Imperium a także i samych ziem polskich, przerwania na zawsze wszelkich przewrotów i częstych zmian rządów - Najmiłociwsza Pani - łaskawie nakazywała zabranie pod swoje berło i przyłączenie na wieczne czasy do Imperium Swojego wszystkich ziem, znajdujących się w niżej określonej linii, mianowicie [...]". Opuścmy zaznaczenie tak dobrze znanej linii II rozbioru. Ważniejszy był wniosek: "A więc wszystkie ziemie, miasta i sioła linią ową zaznaczone na zawsze - miały - pozostać pod berłem Imperium, zaś mieszkańcy tych ziem każdego stanu i rangi - mieli - pozostać poddanyymi Imperium Rosyjskiego". Obejmując nowych obywateli swymi "mądrymi i wielkodusznyymi rządami" JCM nagradzała "już od dziś w pełnej mierze bez żadnych wyjątków wszystkimi prawami i przywilejami, rosyjskim poddanym przysługującymi, każdy stan mieszkańców "ziem przyłączonych", zaś jednocześnie liczyła na wdzięczność swoich poddanych nowych, którzy musieli by ze swojej strony zechcieć stać się godnymi w swojej prawdziwej miłości tej obecnie nowej, ale kiedyś starej ich ojczyzny i w swej wierności wobec wielkodusznej monarchini".

Pierwszym dowodem tych uczuć miała stać się powszechna "od najniższych do najwyższych" przysięga, którą obowiązkowo należało złożyć w ciągu jednego miesiąca. Ci, którym to nie odpowiadało musieli w ciągu trzech miesięcy wysprzedać swoje nieruchomości i wyjechać zagranicę. Jeśliby ktoś, obojętnie z jakich przyczyn nie mógł, albo nie chciał z tym sobie poradzić, majątek jego był sekwestrowany i przechodził do skarbu państwa. Duchowieństwo zobowiązywało się pomóc ludności tak w złożeniu przysięgi jak i w codziennym modleniu się za zdrowie JCM, jej syna i spadkobiercy W. Ks. Pawła i całego "Domu Imperatorskiego".

Innego rodzaju dokument stanowił - eksponowany po raz pierwszy w całości - Manifest Katarzyny II do generał-gubernatora Kreczetnikowa z 8/19 XII 1792 roku, omawiający w 21 punktach sprawy ostatecznego urządzenia "po rosyjsku" ziem, nabytych po II rozbiorze. Zaczynał się oczywiście od określenia po raz kolejny przyłączonych ziem jako "od starożytności należących do Rosji", gdzie "miasta zostały zbudowane przez kniaziów ruskich", zaś "mieszkańcy byli z Rosjanami jednego pochodzenia i wiary".

Przypominając gubernatorowi, iż prawa Rosji do tych ziem dostatecznie w odpowiednim manifestcie udowodnione zostały, caryca chciała "zawczasu nastawić Pana gubernatora do podjęcia koniecznych kroków, które by przygotowały nas na wszystko", a więc polecała "jak postępować przy zajęciu niżej oznaczonej części Polski, a zatem przy jej pierwotnym administrowaniu i zarządzaniu".

Tak jak i niektóre nowoczesne dokumenty ów Reskrypt zawierał dwie części - jawną i tajną. Część druga dokumentu o zarządzaniu i administrowaniu została wydrukowana w *Pełnym Zbiorze Praw Imperium Rosyjskiego* (PZP, Nr 17090, wyd. 2, 8 XII 1792, s. 388-389). O urządzeniu ziem polskich zajętych przez wojska rosyjskie. Ukaz Imienny do gen.

Kreczetnikowa). Natomiast cz. I. "jak postępować przy zajęciu oznaczonej części Polski" pozostawała, na ile nam wiadomo, w tajemnicy. Oto co zalecała caryca swemu Namiestnikowi.

Oddając pod rozkazy Kreczetnikowa wojska rosyjskie rozlokowane na nowo zajętych terenach, zaś pozostałe oddając gen. J. Igelströmowi, Katarzyna II nakazywała obu ścisłą współpracę ze sobą a także z postem Rosji w Grodnie hr. J. Sieversem. Wprowadzając Kreczetnikowa we wszystkie problemy, dotyczące "interesów Rosji w sprawach polskich" caryca nakazywała, przede wszystkim, zachowania swoich działań w ścisłej tajemnicy. Jednocześnie informowała, iż: "Dwór Pruski przystąpił do sojuszu z nami i Dworem Wiedeńskim, z którym łączy nas wspólna sprawa przeciw buntownikom francuskim. Klęska ostatniej kampanii - tłumaczyła Katarzyna II - postawiła króla Prus przed niemożnością kontynuacji wojny "bez rekompensaty poniesionych strat i postawienia siebie w stan gotowości do kontynuacji wojny, która stała się wspólną sprawą wszystkich domów panujących i wszystkich rządów prawowitych, w celu wzięcia w karby tego niepohamowanego narodu i niedopuszczenia do rozpowszechnienia ducha anarchii po całej Europie".

"Z tych to przyczyn - kontynuowała Imperatorowa - cesarz i król Prus zaproponowali nam rozbiór Polski jako środek do osiągnięcia tego celu, dając Nam możliwość współmiercego do ich nabytków zadowolenia siebie w sposób godny Nas". Po wstępnych rozmowach strony - według Katarzyny - uzgodniły, iż Berlin nabywa Gdańsk, Toruń i całą Wielkopolskę, za wyjątkiem woj. mazowieckiego... Wiedeń miał zadowolić się Bawarią. Rosja miała ciągnąć "swój kordon od Semigalii (Finlandia) na Postawy, jeziora Spetału i Szpachtu na Welino przy Wilii, wzdłuż granicy woj. wileńskiego do stolicy, przechodząc Niemen do Nieświeża i do Prypoci na Pińsk, Kuniew do Wyszogrodu przy granicy Galicji do Dniestru, łącząc swoją obecną granicę polską z cesarską, zaś wzdłuż Dniestru z Mołdawią "Wszystkie ziemie - stwierdzała JCM - objęte tą linią mają pozostać w wiecznym posiadaniu Naszym i muszą być odstąpione przez Sejm Rzeczypospolitej i zatwierdzone wzajemnymi gwarancjami sojuszników naszych, czyli Austrii i Prus".

W oczekiwaniu na definitywną zgodę króla Prus, Kreczetnikow musiał "z odpowiednią rozwagą i ostrożnością poczynić wszystkie niezbędne przygotowania dla przesunięcia wojsk rosyjskich i zgromadzenia w odpowiednich miejscach zapasów żywności, nie odkrywając nikomu prawdziwych celów tych działań, lecz pozorując je potrzebami zaopatrzenia albo groźby ze strony Turków, tak ażeby przed ustalonym terminem", o którym Kreczetnikow miał być powiadomiony osobno, by "nie niepokoić ziem przez Rosję zajętych i nie wywołać oskarżeń, iż niby to Rosja jest pomysłodawcą rozbioru, do którego w rzeczywistości zmusił ją król Prus przez wprowadzenie swoich wojsk do Wielkopolski pod pretekstem zagwarantowania tam spokoju, choć i nie przyłączając tych ziem bez wzajemnego z Nami uzgodnienia".

Tak więc, według Katarzyny, wejście wojsk pruskich do Polski zmusiło Rosję do podjęcia podobnych kroków w celu zachowania "bezpieczeństwa Imperium". Dodatkowym argumentem była ogólna sytuacja w Europie, potęgująca radykalne nastroje, ogarniające Polaków, popieranym przez jakobińską Francję, zwolenników Konstytucji 3 Maja, którzy byli

przeciwni wszystkiemu cokolwiek zrobiłaby Rosja dla zachowania spokoju w Rzeczypospolitej Polskiej.

Na podstawie powyższych przesłanek caryca rozkazywała:

1/ połączyć całą przestrzeń wyżej wymienionych ziem liniami, wzdłuż których należy "rozlokować w odpowiednich miejscach oddziały wojskowe oraz obsadzić Nieśwież i Pińsk, mogące pełnić rolę przygranicznych twierdz";

2/ w tym celu użyć na linii Kurlandia-Pińsk wszystkie wojska korpusu litewskiego, pozostawiając jedynie rezerwę w okolicach Mińska, na wypadek niespodziewanego zagrożenia i zachowania porządku wewnętrznego przy granicy;

3/ od Pińska do granicy cesarskiej użyć korpusu drugiego gen.-por. Lewanidowa, wydzielając z niego rezerwę do okolic Ostroga.

[I oto dochodzimy do najważniejszego! - Z.S.]

4/ główną uwagę już w momencie ogłoszenia Manifestu zwrócić na Kamień Podolski. W tym celu niezwłocznie i jednocześnie z urządzeniem kordonu skoncentrować III korpus gen.-por. W. Derfeldena "w okolicach tej twierzy podchodząc ją z różnych stron i takową otoczyć, żeby ani do twierdzy ani z twierdzy nic nie mogło się wydobyć. Zamknąwszy w ten sposób wszystkie przejścia, dać znać dowódcy garnizonu i wszystkim mieszkańcom twierdzy o wydanym Manifestie, żądając od nich aby niezwłocznie się poddali i w ten sposób udowodnili lojalność wobec tronu Naszego bez użycia broni, chociaż w razie potrzeby i w celu zastraszania miasta można poczynić pewne przygotowania".

"Miasto to - pokreślała caryca - musi być w rękach naszych i czym szybciej to nastąpi tym lepiej, bo z poddaniem się tego wszystko skończy się i nastąpi spokój. Dlatego musicie użyć wszelkich możliwych sposobów zachęcając dowódcę pieniędzmi, obietnicami awansów, stanowisk i dóbr. Jeżeli by to nie poskutkowało, musicie doprowadzić ich do poddania się odcięciem dostaw żywności, a w ostateczności użyciem broni i artylerii";

5/ wojska polskie, znajdujące się w środku naszego kordonu, szczególnie w pobliżu naszej nowej granicy i składające się z mieszkańców ziem polskich, trzeba wyprowadzić - pod pretekstem lepszego zaopatrzenia - w głąb Polski, pilnując jednak żeby liczba tych wojsk nie była zbyt uciążliwa dla "resztek Polski" i żeby nie utrudniała zaopatrzenia wojsk rosyjskich znajdujących się tam, tym bardziej że wojska polskie w Wielkopolsce zostaną wypchnięte przez wojska pruskie;

6/ te polskie pułki i brygady, które znajdują się w pobliżu granic i otoczeniu wojsk naszych, trzeba próbować nakłonić do przejścia w poddaństwo rosyjskie, w czym, mam nadzieję, pomoże Panu Hetman Wielki hr Branicki ... Tym z nich, którzy zechcą powrócić do rodzin i stanu poprzedniego można pozwolić na to pod warunkiem złożenia broni. Jeżeli by niektóre pułki, brygady lub oddziały zechciały wstąpić do służby rosyjskiej, należy pozwolić im na to, pozostawiając przy nich własnych oficerów, którym poprzednie stopnie "My potwierdzimy".

Jeżeli mimo tych wszystkich darowanych wygód i przywilejów niektórzy z nich decyzją Naszym zechcą się sprzeciwić i będą rozpowszechniać swoje szkodliwe zamysły, to nie dopuszczając ich do połączenia się, trzeba starać się zlikwidować podobne przypadki w zarodku, ujawniając i chwytając takowych wywozić ich na tereny dowództwa hr A. Suworowa.

Zaś hr Suworow może według swego uznania użyć takowych do uzupełnienia wojsk rosyjskich, rozdzielając ich po różnych plutonach;

7/ na samym początku trzeba zdobyć artylerię, znajdującą się w Braclawiu, Kraśnie i okolicach Kamienia Podolskiego. Jest to o tyle łatwe, iż artyleria ta stoi bez osłony pomiędzy pańskimi wojskami;

8/ kiedy to wszystko zostanie wykonane musi Pan jednocześnie we wszystkich miejscowościach ogłosić o przyłączeniu tego kraju do Rosji przez wydrukowany Manifest, który w odpowiedniej liczbie egzemplarzy i w odpowiednim czasie będzie Panu dostarczony".

"W ten sposób - kończyła caryca część pierwszą (nigdy nie drukowaną) swego Reskryptu - doprowadziwszy do poddania się i przekonawszy się, iż wszędzie panują spokój i porządek zwróci Pan główną uwagę na zarządzanie tym krajem".

Dalsze polecenia wydane hr. Kreczetnikowowi, który łączył w swoich rękach władzę cywilną i wojskową, składały się z 22 następujących punktów i dotyczyły sporządzenia map nowo zdobytych ziem, łączenia przygranicznych jednostek administracyjnych, przeprowadzenia spisów ludności z uwzględnieniem własności ziemskiej, prywatnej i klasztornej, gromadzenia danych o dochodach z królewszczyzn etc.

W wątku dotyczącym redukcji wojsk polskich uwagę zwraca Ukaz Katarzyny II do dowódcy armii rosyjskiej w Królestwie gen. J. Igelströma z 29 VIII/8 IX 1793 roku, w którym caryca ustalała zasady działania mającego doprowadzić do wcielenia redukowanych jednostek polskich do armii rosyjskiej.

Doceniając "propozycje" generała "dotyczące przyjęcia na służbę rosyjską wojsk polskich, przeznaczonych do koniecznej redukcji" i "zaangażowanie z którym generał poświęcił się tej sprawie" Katarzyna wydawała polecenia do wykonania, zawarte w 10 punktach. Nie owijając w bawełnę instruowała swego Namiestnika: "Jak tylko naczelnicy wojskowi dostaną odpowiednie instrukcje i zaczną redukować wojska" należy wejść w kontakt z panami Ożarowskim i Kossakowskim i postarać się nakłonić ich do działania w interesie rosyjskim i w ścisłej współpracy z Rosją, ażeby zapewnić spokojne przeprowadzenie tej operacji. Ponieważ - pisała dalej - w Polsce podstawą wszystkich działań są pieniądze, to w celu uniknięcia, o ile się uda gwałtu i przemocy, a także wywołania niezadowolonia postarajcie się przekonać wszystkich zainteresowanych w tej sprawie żeby działali dobrowolnie i z własną korzyścią, dla tego zaproponujcie w ścisłej tajemnicy panom Kossakowskiemu i Ożarowskiemu po 10 rubli za każdego przyprowadzonego rekruta, zaś po 5 rubli temu z oficerów polskich, który tego dokona".

Co się zaś tyczy żołnierzy wojsk polskich, caryca obiecywała to, że jeżeli wstąpią w służbę rosyjską, to po 12 latach otrzymają domy i ziemię, a inwalidzi zostaną umieszczeni w inwalidzkich domach garnizonowych. Ci którzy zechcą wyjść później na wolność "zostaną wpisani do takiego stanu, który wskażą sami".

"Tak korzystne propozycje", dające możliwość "otrzymania ziemi i zgromadzenia jakiegoś majątku" musiały na pewno "zachęcić" żołnierzy do dobrowolnego przejścia na służbę rosyjską. Zaś wydanie każdemu rekrutowi po 5 rubli musiało wręcz "pochlebiać" i "zapobiegać ucieczkom z wojska".

W punkcie piątym caryca pisała: "Ponieważ armia polska przed Sejmem 1788 r. składała się z ubogiej szlachty musi Pan przekonać obu dowódców do przyjęcia za podstawę przy likwidacji wojsk Rzeczypospolitej pozostawienie wojskowych w ich dotychczasowych stopniach [...]".

Wszyscy szeregowi, przyjęci na służbę rosyjską, mieli być natychmiast wysłani w granice imperium partiami pod konwojem wojsk Igelströma do kordonów na nowej granicy, zaś wojska tamtejsze miały je doprowadzić do starej rosyjskiej granicy.

W punkcie ósmym określano miejsca przyjęcia zredukowanych wojsk polskich. A więc, kruczi z pułków żmudzkich i częściowo z woj. trockiego mieli podążać do Krejsburga; z okolic Wilna - do Głęboka; z Grodna i części województw trockiego i dynaburskiego - do Nieświeża; z Mazowieckiego, Podlaskiego i Brzesko-Litewskiego - do Pińska; pułki z Krakowskiego, Sandomierskiego, Lubelskiego, Chełmskiego i Wołyńskiego - do Ostroga.

Dalsza droga b. rekrutów polskich miały być następująca: partie z Ostroga były kierowane do gub. jekaterynosławskiej; z Pińska - do kijowskiej i czernichowskiej; z Nieświeża - do mohylewskiej; z Głęboka - do połockiej. Przeprowadzonych do Krejsburga miała przyjmować dywizja infancka.

W punkcie dziesiątym stwierdzano, że o powyższym muszą być zawczasu poinformowani głównodowodzący wojsk rosyjskich na Liwie i Ukrainie, czyli ks. M. Repnin i ks. J. Dołgorukow z gen. M. Tutolminem. Sama Katarzyna miała powiadomić o podjętej decyzji [sic!] prezesa Kolegium Wojennego hr. M. Sałykowa.

Kończąc, imperatorowa wyrażała nadzieję, iż w "tak ważnej dla Rosji i dla Polski sprawie" gen. I. Igelström "znajdzie najlepsze sposoby, które pozwolą uniknąć wszelkich komplikacji w załatwieniu tej sprawy, szczególnie w przypadku wojsk polskich" w województwach krakowskim i sandomierskim, nie przerzucając przy tym wojsk rosyjskich za Wisłę i starając się wyprowadzić wojska polskie na prawy brzeg. Jednym słowem, Igelström miał się starać przeprowadzić całą operację tak, żeby Rosjanie "otrzymali określoną liczbę rekrutów do uzupełnienia swych wojsk, zaś Rzeczpospolita likwidując bez komplikacji zbędne wojska swoje uwolniłaby się w ten sposób od rozbojów i innych zamieszek, mogących wyniknąć z takiej liczby ludzi bez majątków i środków utrzymania, do tego przeszkodziłaby w zwiększeniu sił wojskowych tych państw, które ciągle myślą o wzmocnieniu siebie kosztem Polski".

Do pomocy w przeprowadzeniu operacji wysyłała Katarzyna braci hr. Zubowów, a także pozwalała na przyjęcie na służbę dodatkowo 10 oficerów sztabowych i 30 podoficerów z pułków polskich, przy zachowaniu ich stopni i rang.

Z pozostałych rozporządzeń Katarzyny II przedstawionych na wystawie można wspomnieć m. in. rozkaz z 2/13 XII 1792 roku o przekazaniu Kreczetnikowowi dowództwa wojsk na Litwie i w Polsce; spisy wojsk przechodzących pod dowództwo Kreczetnikowa z 3/14 XII 1792 roku, czy też pod dowództwo Igelströma; dokumenty dotyczące zaopatrzenia wojsk Kreczetnikowa na ziemiach II rozbioru z XII 1792 i IV 1793 roku; dokumenty o awansach służbowych na ziemiach II rozbioru; interesujące dokumenty o tzw. kolaboracji m.in. - Manifest Katarzyny II z 6/17 V 1793 roku z podziękowaniem dla wojsk polskich w woj. bractawskim za złożenie przysięgi na wierność Rosji i odznaczeniach w związku z tym

dla generałów Lubowidzkiego, Wielowieyskiego i Gerlica; Ukaz Katarzyny II z 6/17 V 1793 roku z podziękowaniem za złożenie przysięgi na wierność przez garnizon twierdzy w Kamieniu Podolskim i o nadaniu komendantowi twierdzy gen. Złotnickiemu stopnia ros. gen.-porucznika; listy nagród z 6/17 V 1793 roku za II rozbiór Polski dla oficerów polskich i rosyjskich; Ukazy Senatu o nadaniu stopni rosyjskich wojskowych i cywilnych wojewodzie Sanguszce, hr. Rzewuskiemu, Perekladowskiemu i ks. Czetwertyńskiemu.

Sprawę "reorganizacji" wojsk polskich ilustrowały dokumenty z tegoż zespołu, mianowicie: spis nowych nazw nadanych wojskom polskim gen.-por. Lubowidzkiego; Ukaz Katarzyny II z 6/17 V 1793 roku żądający od Kreczetnikowa dostarczenia informacji - na jakich zasadach i w jakiej liczbie mogły być przyjęte na służbę rosyjską wojska polskie; Ukaz Katarzyny - z tą samą datą - nakazujący wyjaśnienie, na jakich warunkach przebywały w Polsce jednostki i osoby, mające być przyjętymi do armii rosyjskiej; opis nowych nazw byłych polskich wojsk na Podolu i w Kamieniu Podolskim, zatwierdzony przez hr. Pl. Zubowa w Carskim Siole z 6/17 V 1793 roku; tajny rozkaz Katarzyny II do ks. J. Dołgorukowa o sposobach redukcji wojsk polskich i wcieleniu ich do armii rosyjskiej z 20/31 VIII 1793 roku i tematycznie związany z tym tajny rozkaz Pl. Zubowa do ks. J. Dołgorukowa odnośnie przyjęcia szeregowców byłych wojsk polskich do armii rosyjskiej z 2/13 VIII 1793 roku.

Politykę "kulturalną" w zabranym kraju jaskrawie charakteryzował list hr. Pl. Zubowa do hr. M. Kreczetnikowa z 6/17 V 1793 roku, przekazujący polecenie Katarzyny II o przeprowadzeniu rewizji w klasztorach na ziemiach II rozbioru w celu wykrycia i zabrania "do skopiowania" rękopisów i starodruków z bibliotek klasztornych.

Odrębny interes przedstawiał również wyeksponowany list gen. J. Igelströma do ks. gen. J. Dołgorukowa w sprawie orderu *Virtuti Militari* reaktywowanego przez Sejm grodzieński i ponownie zniesionego przez Radę Nieustającą na rozkaz J. Igelströma z załączeniem listy poszukiwanych kawalerów Orderu (z 15/27 II 1794 r.).

Część II - "Wybuch powstania. Bitwa Raclawicka" - pokazywała początek powstania i bitwę pod Raclawicami. Pierwszym aktem powstania stała się, w pewnym sensie, odmowa redukcji rozlokowanej w Ostrołęce 1 wielkopolskiej brygady kawalerii narodowej A. Madałińskiego (12 marca). 24 marca w Krakowie Tadeusz Kościuszko ogłosił początek powstania. 4 kwietnia 1794 roku Polacy rozgromili awangardę wojsk rosyjskich pod dowództwem gen.-majora A. Tormasowa w pobliżu Raclawic.

W tej części wystawy przedstawiono raporty i korespondencję głównodowodzącego wojsk rosyjskich w Polsce gen.-por. J. Igelströma, dotyczące wyruszenia brygady A. Madałińskiego, dołączenia do niej oddziałów polskich wojsk koronnych, poruszenia ludności Warszawy i innych miast Polski (Raport J. Igelströma do gen.-por. O.W. Derfeldena z 15/26 III 1794); Raport J. Igelströma do głównodowodzącego wojsk rosyjskich w guberniach zachodnich gen. en chef I. Sałtykowa i gen. O.W. Derfeldena o ogłoszeniu przez T. Kościuszkę w Krakowie wolności i nawoływaniach do przyłączenia się do niego, z 17/28 III 1794; Raport gen.-por. J. Igelströma do I. Sałtykowa z 2/15 IV 1794 roku o poparciu przez wojska polskie działań T. Kościuszki, zbiorce jednostek polskich pod Krakowem i Chełmem, o dyslokacji i liczbie wojsk rosyjskich, o konieczności natychmiastowego wtargnięcia wojsk rosyjskich do Polski i zajęcia przez nich województw wołyńskiego, lubelskiego i ruskiego,

ogarniętych powstaniem, o mianowaniu przez T. Kościuszkę gen.-majora Orłowskiego dowódcą wojsk powstańczych pod Chełmem, o wzmocnieniu wojsk powstańczych przez oddziały chłopskie, relację o przegranej bitwie pod Raclawicami i o spiskach jakobińskich w Warszawie. Donosił też o swoich rozkazach dokonywania dyslokacji podległych mu wojsk. Żądał posiłków i osłony Wołynia w celu współdziałania dla zniszczenia "buntowników" w Chełmie. Zaprezentowano też na ekspozycji list gen. I. Sałtykowa do gen. A. Suworowa o "zdradzie wojsk polskich", czyli o przebijaniu się przez kordon do Kościuszki jednostek polskich, zawierający propozycję utworzenia z Suworowem wspólnej blokady. Najciekawszą być może pozycją tego fragmentu wystawy była oryginalna mapa bitwy Raclawickiej, (29 x 11 cm), wykonana przez kapitana Stephani, z legendą w języku francuskim.

Ciąg dalszy wydarzeń został ukazany w dokumentach: doniesieniu konsula Rosji w Jaszach Iwana Seweryna do gen. I. Sałtykowa, informującym o powstaniu w Warszawie (z 1/12 V 1794 r.); raportach gen. ambasadora J. Igelströma do gen. I. Sałtykowa (m.in.: raporcie z 5/16 IV 1794 roku, informującym o koncentracji wojsk polskich pod Chełmem, wyrażającym obawę, że powstańcy zamiast do Krakowa mogą ruszyć na Warszawę, powiadamiającym o poczynaniach powstańców w Krakowie, o utworzeniu Komisji Porządkowej i Sądu Kryminalnego, szacującym wojska Kościuszki na 8 tysięcy ludzi i drugie tyle gromadzących się w Krakowie); informacji szpiega rosyjskiego, przekazanej gen. I. Sałtykowowi i Katarzynie II o koncentracji pod Chełmem 12 tys. "buntowników" i wysłaniu tam 6 batalionów piechoty pod dowództwem gen. Zagriażskiego (z 13/24 IV 1794); odpowiedzi gen. I. Sałtykowa na list Katarzyny II z 5/16 IV 1794 roku, informującej o niepokojach na ziemiach II rozbioru i zawierającej sugestię o konieczności przesunięcia części wojsk gen. A. Suworowa z gub. braclawskiej w kierunku Iziastawa; informacji gen. I. Sałtykowa o przesunięciu dowodzonych przez niego wojsk dla poparcia gen. Zagriażskiego z 14/25 IV 1794 roku; rozkazie ks. gen. M. Repnina do gen. W. O. Derfeldena o wyruszeniu nad Bug jego korpusu i koncentracji w okolicach Dubienki, przestany z Nieświeża w dn. 5/16 V 1794 roku; raporcie ks. M. Repnina do feldmarszałka Piotra Rumiancewa o ruchach wojsk gen.-por. hr. Golicyna (w Inflantach), gen. F. Denisowa (w kierunku Prus), gen. W. O. Derfeldena (przez Lublin w kierunku Brześcia), gen.-por. I. Fersena na Litwie.

Tę część ekspozycji zilustrowano wspianą mapą sztabową długości 2 metrów pt. "Marszruta z Wasilkowa do Połonnego" z 23-24 V 1794 roku.

Część III - "Powstanie w Warszawie 17-18 IV 1794 r."

W związku z biegiem wydarzeń krajowych do powstania stanęła Warszawa. Wiadomość o zwycięstwie pod Raclawicami obiegła całą Polskę, rozpała nadzieje, tysiące uzbrojonych patriotów ruszyło ku Krakowowi. Rankiem 17 kwietnia wybuchło powstanie w stolicy. Mieszczanie wśród których szczególnie wyróżniały się oddziały rzemieślników pod dowództwem Jana Kilińskiego w ciągu dwóch dni ciężkich walk rozgromili 5-tysięczny garnizon rosyjski pod dowództwem J. Igelströma, którego resztki z wielkim trudem wycofały się do Zakrocymia.

W tej części wystawy zostało wyeksponowane m.in.: doniesienie konsula Rosji w Jaszach Iwana Seweryna do gen. I. Sałtykowa o powstaniu w Warszawie z 1/12 V 1794 roku.

Przebieg powstania w Warszawie został przedstawiony przy wykorzystaniu kilku wspaniałych map-planów Warszawy z epoki, w tym:

a) Plan Warszawy z zaznaczeniem dyslokacji wojsk rosyjskich w dn. 17-18 IV 1794 roku, oryginał, akwarela, 44 x 67cm. Plan miasta jest przedstawiony z zabudowaniami i wyszczególnieniem budynków. Nazwy ulic i poszczególnych obiektów - w legendzie, zaznaczone wały obronne wokół miasta;

b) Plan Warszawy z okolicami i bitwą 17-18 IV 1794 roku, oryginał, akwarela, 74 x 101 cm. Zaznaczony plan Warszawy i Pragi z zabudowaniami ulic. Nazwy ulic są na planie i w legendzie, tamże znajduje się dyslokacja polskich i rosyjskich wojsk, opis działań wojennych w dn. 17-18 IV 1794 roku;

c) Plan Warszawy z okolicami i bitwą 17-18 IV 1794 roku, oryginał, akwarela, 66 x 85 cm. Zaznaczone ulice i zabudowa. Nazwy ulic są na planie i w legendzie. Dyslokacja polskich i rosyjskich wojsk, opis działań wojennych 17-18 IV 1794 roku znajduje się w legendzie;

d) Plan oblężenia Warszawy przez połączone wojska rosyjsko-pruskie pod dowództwem króla Prus 17-18 IV 1794 roku. Oryginał, akwarela, 55 x 76 cm; Plan miasta jest przedstawiony według ulic, są zaznaczone osady mieszkaniowe, drogi, dyslokacja wojsk polskich i rosyjsko-pruskich. Nazwy jednostek i nazwiska dowódców umieszczone są w legendzie;

e) Plan oblężenia Warszawy połączonymi siłami prusko-rosyjskimi 17-18 IV 1794 roku. Oryginał, akwarela, 85 x 69 cm. Na planie miasta są zaznaczone wszystkie ulice, polskie linie obronne, tak jak i rosyjsko-pruskie. Nazwy wszystkich jednostek i umocnień podane w legendzie.

Część IV - "Pierwsze oblężenie Warszawy. Bitwy pod Szczekocinami i Chełmem."

W tej części przedstawiono wydarzenia, jakie zaszły od oblężenia Warszawy przez wojska rosyjsko-pruskie, a później w trakcie bitwy pod Szczekocinami i Chełmem.

Wiadomość o rozwoju powstania wywoływała poważny niepokój rządu rosyjskiego, zostały podjęte środki zmierzające do umocnienia zachodniej granicy Rosji. Ks. gen. M. Reppin został mianowany głównodowodzącym wojsk rosyjskich na Litwie i w Polsce, na Wołyniu i Podolu funkcje te pełnił feldmarszałek R. Rumiancew.

Bezpośrednio w działaniach wojennych w tym okresie wzięli udział ze strony rosyjskiej: 13-tysięczny korpus gen.-por. I. Fersena, który zastąpił Igelströma (w woj. krakowskim i sandomierskim), a także 19-tysięczny korpus gen.-por. W.O. Derfeldena. Ruszając z Armią Dońską przez Włodzimierz Wołyński gen. Derfelden 28 V/8 VI 1794 roku rozbił korpus gen. J. Zajączka pod Chełmem i ruszył ku stolicy. 13 lipca 1794 Warszawa została okrążona przez wojska pruskie (35 tys. pod dowództwem hr. Favrata) i rosyjskie pod dowództwem gen. I. Fersena. Jednocześnie wojska austriackie pod dowództwem hr. Harnoncourte weszły do walki od południa.

Przedstawione na wystawie raporty dowódców kozackich płk A. Denisowa, W.O. Derfeldena i I. Fersena dają obraz bitew pod Szczekocinami i Chełmem oraz działań bojowych pod Warszawą. Są to m.in.: raport A. Denisowa do I. Sałtykowa o działaniach przeciw powstańcom w okolicach Chełma, z prośbą o przekazanie rozkazu do Zagriażskiego o powstrzymaniu powstańców na prawym brzegu Wisły z 24 IV/5 V 1794 roku; raport F. Deni-

sowa do I. Sałykowa o porażce T. Kościuszki pod Szczekocinami i Przybyszowem 29 V/9 VI 1794 z dn. 26 V/10 VI 1794 roku; plan bitwy pod Szczekocinami 26 V/7 VI 1794 roku, z zaznaczoną dyslokacją wojsk polskich i rosyjskich, przebieg bitwy; raport W. O. Derfeldena do ks. gen. M. Repnina o zwycięstwie nad wojskiem polskim gen. J. Zajączka pod Chełmem (8 VI 1794 r.) z 1/12 VI 1794 roku; plan bitwy pod Chełmem, autorstwa sierżanta Naszenburskiego pułku muszkieterów Iwana Suchanienkowa z 28 V/8 VI 1794 roku; raport K. Zdanowskiego do J. Sierakowskiego o działaniach wojsk pruskich w okolicach wsi Kaski z 10 VI 1794 roku; raport D. Czechowskiego do J. Sierakowskiego o działaniach kozaków w okolicach wsi Miednice z 14 VI 1794 roku; raport ks. gen. M. Repnina do feldmarszałka P. Rumiancewa z przypuszczeniem o miejscu pobytu T. Kościuszki i informacją o działaniach bojowych pod Krakowem z 20 VI/1 VII 1794 roku; rozkaz T. Kościuszki o wyznaczeniu J. Sierakowskiego dowódcą korpusu przyprowadzonego przez S. Mokronowskiego do Warszawy, z 20 VI 1794 roku; raporty dowódcy wojsk rosyjskich w Polsce gen-por. I. Fersena do gen. I. Sałykowa o sytuacji korpusu rosyjskiego pod Warszawą, z 31 VII/11 VIII 1794 roku; raporty I. Fersena do gen. ks. Repnina o działaniach bojowych w okolicy Siekierok, szczegółowe sprawozdanie z 19-28 VIII/31 VIII-12 IX 1794 roku; zeznania Grzegorzewskiego o sytuacji w Polsce i działaniach wojsk austriackich i pruskich z 20/31 VIII 1794 roku; raport ks. gen. M. Repnina do feldmarszałka P. Rumiancewa o wycofaniu się z oblężenia Warszawy, w którym pisał: "...przyczyna polega na tym, iż wszystkie nowe nabytki Króla Prus zbuntowały się i przerwały wszelki dostęp do Warszawy w celu dostarczenia prowiantu i broni", z 22 VIII/2 IX 1794 roku; raport gen-por. I. Fersena do ks. gen. M. Repnina o wycofaniu się z oblężenia Warszawy, dokładne sprawozdanie z 6-8 VIII/18-20 VIII 1794 roku; plan Warszawy, umocnień obronnych i oblegającego Warszawę połączonego obozu wojsk rosyjsko-pruskich pod dowództwem króla Prus Fryderyka Wilhelma II (74 x 97 cm); plan Warszawy, umocnień i obozu oblegającego Warszawę pod dowództwem króla Prus, (66 x 91 cm. Plan miasta ze schematem ulic, częściowo są zaznaczone osady, dzielnice, drogi, umocnienia połowe wojsk polskich, rosyjskich i pruskich. Na planie również są zaznaczone: nazwy niektórych jednostek, imiona dowódców i liczba dział na bateriach).

Część V - "Rozwój powstania wiosną i latem 1794 r. na terenie Litwy i Białorusi."

Dokumenty wykorzystane w tej części wystawy ukazują rozwój powstania wiosną i latem 1794 roku na terenach Litwy i Białorusi. 22-23 kwietnia 1794 roku pod dowództwem wojennego inżyniera - pułkownika J. Jasińskiego (później zginął podczas obrony Pragi) powstało Wilno. Polacy zagarnęli zniemacka garnizon rosyjski, zabierając do niewoli gen.-majora Arseniewa, 500 oficerów i 600 żołnierzy. Resztki garnizonu pod dowództwem majora N. Puczkowa wycofali się do Grodna. Po Litwie powstanie przerzuciło się na Białoruś, gdzie czynnie działały polskie oddziały generałów Giedroycia, Grabowskiego, Meja, S. Mokronowskiego, J. Sierakowskiego i innych. Pod przewodnictwem Wielkiego Hetmana Litewskiego M. Ogińskiego i jego krewnego M.K. Ogińskiego zostały urządzone liczne oddziały Litewskiego Pospolitego Ruszenia. 8 lipca powstańcy odparli atak na Wilno. Rosjanie zdobyli miasto dopiero ponad miesiąc później.

W tej części ekspozycji zostały przedstawione materiały: kopia raportu B. Dijewa do gen. B. Knoringa o początkach powstania w Wilnie z 24 IV/5 V 1794 roku; list ks. M. Re-

pnina do gen. I. Sałtykowa o rozprzestrzenieniu się powstania na Litwie i o konieczności zabezpieczenia Inflant z 1/12 V 1794 roku; raport płka Szyllinga do brygadiera L. Beningsena o bitwie z J. Jasińskim pod Polanami z 26 IV/5 V 1794 roku; pismo gen.-gubernatora mińskiego gen. T. Tutołmina do gen. I. Sałtykowa o działaniach powstańczych na Białorusi z 11/26 V 1794 roku; raport gen. W. O. Derfeldena do ks. M. Repnina o rozbiciu oddziału rosyjskiego pod Parczewem z 8/19 VII 1794 roku; raport ks. M. Repnina do feldmarszałka P. Rumiancewa o nieudanej próbie zdobycia Wilna przez wojska rosyjskie gen. Knoringa z 14/26 VII 1794 roku; list gen. B. Knoringa do gen.-gub. T. Tutołmina o zajęciu Wilna przez wojska rosyjskie z 1/12 VIII 1794 roku; raport ks. Repnina do gen. I. Sałtykowa o działaniach powstańczych w gub. mińskiej z 19/31 VIII 1794 roku; raport ks. Repnina do feldmarszałka P. Rumiancewa z prośbą o umocnienie Brześcia z 30 VIII/10 IX 1794 roku; raport gen. I. Sałtykowa do feldmarszałka P. Rumiancewa o bitwie pod Lubanią w gub. mińskiej i wzięciu do niewoli gen. P. Grabowskiego z 30 VIII/10 IX 1794 roku.

Z dokumentów polskiego pochodzenia warto wymienić: uniwersał M. Ogińskiego do mieszkańców gub. mińskiej wzywający do broni i dołączenia do wojsk T. Kościuszki z 15/26 VI 1794 roku, raport P. Grabowskiego o działaniach bojowych pod Wilnem z 12 VIII 1794 roku.

Część VI - "Wydarzenia na Ukrainie (Konfederacja Wołyńska)"

Ta część wystawy opowiada o rozwoju wydarzeń na Wołyniu, gdzie istniały warunki sprzyjające rozwojowi wojny partyzanckiej. Na ekspozycji przedstawiono dokumenty świadczące o szerokim rozmachu działań powstańczych. Są to m.in.: tajny raport gen. I. Sałtykowa do feldmarszałka P. Rumiancewa o rozprzestrzenieniu się ruchu powstańczego na ziemiach drugiego zaboru wśród oddziałów polskich wcielonych do wojsk rosyjskim w 1793 roku (z 10/21 V 1794 r.); ukaz Katarzyny II do Kolegium Wojennego w sprawie sformowania 5600 osobowego korpusu kozaków strzelców pieszych do walki z powstańcami na Ukrainie z 22 IV/2 V 1794 roku; akt zawiązania Konfederacji w Kowlu w celu przygotowania powstania na Wołyniu z 4 VI 1794 roku; raport gen. I. Sałtykowa do feldmarszałka P. Rumiancewa o działaniach powstańczych generałów J. Bielaka i A. Madalińskiego na Wołyniu z 30 VI/11 VII 1794 roku; raport gen. A. Lwowa do gen. I. Sałtykowa o porażce powstańców pod Dubnem z 11/22 VII 1794 roku; raporty J. Deniski do T. Kościuszki o sytuacji powstańczej na Wołyniu i w Galicji oraz woj. lubelskim z opinią T. Kościuszki z 24 IX/5 X 1794 roku; raport gen. A. Razumowskiego do gen. I. Sałtykowa o klęsce Brygady Wołyńskiej pod Kozinem (brygada J. Deniski) z 10/21 XI 1794 roku.

Wspólnymi siłami wojsk rosyjskich i austriackich powstanie na Wołyniu zostało stłumione. Jesienią T. Kościuszko próbował wzniecić je ponownie, czemu sprzyjało wycofanie się armii austriackiej i oswobodzenie przez powstańców terenów województwa lubelskiego. We wrześniu 1794 roku T. Kościuszko zwrócił się z gorącym wezwaniem do mieszkańców Wołynia o powstanie przeciw władzy najeźdźcy i przyłączenie się do Polski. W tym celu z Lubelszczyzny na Wołyń została skierowana brygada J. Deniski, która jednakże została rozbita pod Kozinem, o czym właśnie zaświadczył raport gen. A. Razumowskiego.

Część VII - "Maciejowice."

Ekspozyty tej części pokazują tragiczne dla Polaków skutki klęski pod Maciejowicami (10 X 1794 r.) i dostanie się do niewoli przywódcy powstania, T. Kościuszki. Chcąc nie dopuścić do połączenia głównych sił armii rosyjskiej pod dowództwem A. Suworowa, zbliżających się do Warszawy od wschodu, z korpusem I. Fersena, działającym na lewym brzegu Wisły, Kościuszko próbował rozbić swoich przeciwników osobno. Rozkazał gen. Ponińskiemu nie dopuścić do przeprawy I. Fersena przez Wisłę, zaś oddziałom Litewskiego Pospolitego Ruszenia wysunąć się ku Bielsku, natomiast sam z głównymi siłami poszedł do Ledkowa, planując jednoczesnym uderzeniem od frontu i od tyłu rozbić A. Suworowa.

Jednak koncentracji litewskich oddziałów S. Mokronowskiego przeszkodził O.W. Delfelden, który zajął Grodno i Białystok. 3 października Fersen przeprawił się przez Wisłę koło Kozienic. Dowiedziawszy się o tym Kościuszko 5 października ruszył ze swoim wojskiem z Ledkowa przeciw korpusowi Fersena, lecz 10 października pod Maciejowicami poniósł klęskę i ciężko ranny trafił do niewoli.

W ekspozycji przedstawiono: raporty I. Fersena do ks. M. Repnina o bitwie pod Maciejowicami z 14/25 X 1794 roku i 29 IX/10 X 1794 roku; informacje sztabu gen. I. Fersena o wziętych do niewoli pod Maciejowicami polskich jeńcach; wykaz jednostek wojskowych rosyjskich nagrodzonych po 1 rublu na osobę za zwycięstwo pod Maciejowicami (obejmuje 6 pułków, liczy 6207 osób); wykaz 35 jeńców spod Maciejowic, wcielonych do rosyjskiego kijowskiego pułku grenadierów (zawiera dane personalne tych osób i oświadczenie o dobrowolnej służbie w wojskach polskich) z 15/26 IX 1795 roku.

Najcenniejszymi jednak ekspozatami tej części wystawy były, niedostępne dotąd dla polskich historyków, plany i mapy sztabowe, mianowicie:

a) "Plan bitwy imperatorskich wojsk rosyjskich pod dowództwem gen.-por. i kawalera hr Fersena przeciwko wojskom polskim dowodzonym przez naczelnika Kościuszkę przy zamku Maciejowickim" (Oryginał, tusz, kolor., papier, 68x45. Podane nazwy jednostek i umocnień, do planu są dołączone (doklejone) 2 niewielkie plany pokazujące ruch jednostek. W legendzie opis działań bojowych z 29 IX/10 X 1794 r.);

b) "Plan bitwy przy zamku Maciejowice armii rosyjskiej pod dowództwem I. Fersena i polskiej pod dowództwem T. Kościuszki". Wykonany przez kwatermistrza dywizji kapitana A. Rudziewicza i podpisany przez I. Fersena, z 29 IX/10 X 1794 r. (Oryginał, akwarela, tusz, 72 x 127. Pokazane są: ruch wojsk rosyjskich, przeprawa przez Wisłę, drogi, osady, miasteczka, dyslokacja jednostek. Opis działań - w legendzie);

c) "Plan bitwy przy zamku Maciejowice armii rosyjskiej pod dowództwem I. Fersena i polskiej pod dowództwem T. Kościuszki", b.d. (Kopia, akwarela, tusz, 58 x 136. Zaznaczone są: ruchy wojsk rosyjskich, przeprawa przez Wisłę, drogi, osady, przebieg działań opis - w legendzie).

Część VIII - "Marsz Suworowa ku Warszawie. Bitwy pod Krupczycami, Brześciem i Kobyłką."

Suworow objął stanowisko głównodowodzącego wojsk rosyjskich, działających przeciw T. Kościuszce, pod koniec sierpnia. Obiecując w "czterdzieści dni załatwić wszystko" Suworow 25 sierpnia przebył drogę z Niemirowa do Brześcia, przyłączając po drodze inne

jednostki rosyjskie (11 batalionów, 43 szwadrony, 16 dział i 5 pułków kozackich). 9 września wkroczył do Kowla, 11 września wyruszył w kierunku Brześcia. 15 września Rosjanie atakowali pod Kobryniem awangardę korpusu gen. J. Sierakowskiego, który bronił od wschodu dostępu do Warszawy. Sierakowski musiał podjąć jeszcze dwie bardzo ciężkie bitwy z siłami głównymi armii rosyjskiej: 17 września pod Krupczycami (po 10 - godzinnej krwawej walce musiał wycofać się do Brześcia) i 19 września między Brześciem i Terespołem. Resztki korpusu Sierakowskiego wycofały się do Warszawy.

Porażka pod Maciejowicami ostatecznie zmieniła sytuację na korzyść armii rosyjskiej. Dołączywszy do siebie korpus I. Fersena i O.W. Derfeldena, A. Suworow ruszył na Warszawę. 26 września wojska rosyjskie rozbiły powstańców pod Kobylką. Droga do stolicy stała otworem.

W tej części wystawy zostały przedstawione następujące dokumenty: list Suworowa do gen. I. Sałtykowa z informacją o mianowaniu Suworowa głównodowodzącym wszystkich wojsk rosyjskich, z 10/21 VIII 1794 roku; raport o składzie liczebnym korpusu J. Sierakowskiego pod Kobryniem, z 1 IX 1794 roku; rozkaz (kopia) T. Kościuszki do J. Sierakowskiego z 3 IX 1794 roku; relacja Suworowa do feldmarszałka P. Rumiancewa o bitwie pod Krupczycami z 15/26 IX 1794 roku; list Suworowa do gen. I. Sałtykowa o wycofaniu się Austriaków z Lublina i zajęciu miasta przez powstańców polskich, z 17/28 IX 1794 roku; list feldmarszałka P. Rumiancewa do A. Suworowa z informacją o zdobyciu przez wojska rosyjskie Grodna i Brześcia z 26 IX/5 X 1794 roku; raport gen. W.O. Derfeldena do A. Suworowa o bitwie z wojskami gen. Mokronowskiego, o przeprawie przez Bug k. wsi Popki z 15/26 X 1794 roku; raport W.O. Derfeldena do ks. M. Repnina o rozbiciu pod Brokiem ariergardy oddziałów S. Mokronowskiego, J. Jasińskiego i P. Grabowskiego z 13/24 X 1794 roku; raport A. Suworowa do ks. M. Repnina o bitwie pod Kobylką z 19/30 X 1794 roku; raport gen. I. Fersena do ks. M. Repnina z opisem boju pod Górą z 30 X/11 XI 1794 roku; informacje zdobyte od powstańców wziętych do niewoli pod Brokiem o stanie wojsk polskich S. Mokronowskiego, P. Grabowskiego, A. Kazanowskiego z 24 X/4 XI 1794 roku; i inne.

Ponadto przedstawiono materiały kartograficzne:

a) "Plan bitwy koło m. Brześć-Litewski armii ros. pod dowództwem Suworowa i polskiego korpusu pod dow. Sierakowskiego, Krasieńskiego i Poniatowskiego". (Kopia współczesna wyk. przez I. Bogomołowa, akw., tusz, 50x110, zaznaczony Brześć Litewski i Terespol z zabudowaniami, dyslokacją wojsk i przebiegiem bitwy. Opis działań wojennych - w legendzie, 8/19 IX 1795 roku);

b) "Plan bitwy pod Brześciem (Brześć-Litewski), w której pełne zwycięstwo odniosły wojska carskie rosyjskie pod dowództwem Suworowa-Rymnickiego nad zjednoczonym polskim korpusem Sierakowskiego, Krasieńskiego i Poniatowskiego, którzy przed bitwą pod Krupczycami mieli do 16 000 wojska", z 8/19 IX 1794 roku;

c) "Plan bitwy pod klasztorem Krupczyce z 17 IX 1794 roku - armii rosyjskiej pod dow. Suworowa z armią polską" (z 16/27 IX 1794 r., kopia współczesna, akw., tusz, 49x107);

d) "Plan bitwy pod Kobyłką 15/26 X 1794 roku", między armią rosyjską pod dow. Suworowa i korpusem polskim Byszewskiego. (Oryginał, tusz, 44x98, pokazana dyslokacja wojsk, opis działań - w legendzie).

Część IX - "Szturm Pragi i zdobycie Warszawy."

W tej części wystawy eksponowano dokumenty o szturmie Pragi i zajęciu Warszawy. Po zwycięstwie pod Kobyłką Suworow na tydzień zatrzymuje działania i ściągają rezerwy, bada stan umocnień Pragi. Nie mając wystarczająco dużo sił, żeby zdobyć stolicę przez dłuższe oblężenie, postanawia wziąć ją szturmem. 2 listopada 1794 roku wojska rosyjskie trzema kolumnami stanęły pod Pragą. Wczesnym rankiem 3 listopada zaczęły ostrzelać artyleryjski. Artyleria polska odpowiedziała. Suworow ponowił badanie stanu umocnień i postanowił dokonać szturm w noc z 5 listopada. Ofensywa rozpoczęła się o 5-ej rano, odbywała się z trzech stron (północy, wschodu i południa). Po 1,5 godziny wał główny już był w rękach Rosjan, najbardziej zacięte walki toczyły się na Górze Piaskowej koło Zwierzyńca.

Krwawe starcia toczyły się na ulicach Pragi przez kilka godzin. O 9 rano Praga znalazła się w rękach Rosjan i artyleria rosyjska z prawego brzegu Wisły zaczęła ostrzeliwać Warszawę. Około południa do Suworowa przybyła delegacja polska i stolica kapitulowała. 6 listopada 1794 wojska rosyjskie weszły do Warszawy.

Te wydarzenia dokumentują w ekspozycji: raporty dowódców jednostek armii rosyjskiej o oblężeniu, szturmie i zdobyciu Pragi 2-4 XI 1794 roku, (w tym: raport płka Golicyna do brygadiera Poliwanowa o początkach szturmie Pragi, raport Suworowa do P. Rumiancewa z pierwszymi informacjami o stratach polskich po zdobyciu Pragi, meldunek Suworowa do P. Rumiancewa o zdobyciu Pragi: "Hura! Praga nasza!"; wykaz strat armii Suworowa poniesionych podczas szturmie Pragi), a ponadto -decyzja Magistratu Warszawy o zwrócenie się do Suworowa z prośbą w sprawie obrony mieszkańców miasta, lista jeńców rosyjskich i pruskich uwolnionych z niewoli polskiej po wejściu Rosjan do Warszawy (w wykazie zawierającym 223 osoby na pierwszym miejscu znajduje się bryg. Karol Baur - szef wywiadu gen. Igelströma) oraz inne szczegółowe raporty i relacje Suworowa i Derfeldena.

Bodaj najciekawszym dokumentem jest kopia reskryptu Katarzyny II do A. Suworowa, zawierającego główne kwestie III rozbioru Polski, w tym grabieży polskiego mienia, m.in. wywiezienia do Rosji polskich księgozbiorów i archiwów. Mowa w nim jest również o ustaleniu granic, losach jeńców, redukcji wojsk etc.

Z materiałów kartograficznych wykorzystano:

a) "Plan umocnień obronnych przedmieścia Warszawy Pragi i szturmie jej 22-24 X 1794 roku". (Oryg., tusz, 53 x 143, przedstawia: plan i profile umocnień, dyslokację wojsk rosyjskich ze wskazaniem jednostek i baterii. Przeznaczenie umocnień, baterii, osad, opis działań wojennych);

b) "Plan szturmie Pragi przez wojska A. Suworowa", oryg. wykonany przez ass. Kuzniecowa i zaakceptowany przez gen. Puzyriewskiego. (Do planu dodane są wykresy i profile, nazwy wszystkich jednostek rosyjskich działających podczas szturmie; dyslokacja wojsk polskich przed rozpoczęciem szturmie, schemat Pragi i umocnień, plan bitwy o Pragę w 1656 roku);

c) "Plan umocnień obronnych, przedmieścia Pragi i szturm 22-24 X 1794 roku", sporządzony przez inżyniera-kapitana Aniczkowa. (Oryg., akw., tusz, 47 x 160. Są przedstawione: plan i profile umocnień, dyslokacja wojsk rosyjskich ze wskazaniem jednostek i baterii, przeznaczenie umocnień, opis działań w legendzie).

Część X - "Koniec powstania."

W tej części wystawy, ukazującej upadek powstania, wywiezienie z Warszawy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz dokonanie III rozbioru Polski, wykorzystano kilkanaście bardzo interesujących dokumentów, w tym m.in.: raporty i meldunki I. Fersena i Suworowa o zakończeniu działań wojennych i wzięciu do niewoli polskich dowódców; meldunek Suworowa do Rumiancewa (z 28 listopada 1794 r.) "Vivat Katarzyna Wielka! Wszystko skończone Najjaśniejszy Hrabio! Polska rozbrojona!; rozporządzenie Katarzyny II (skierowane do M. Repnina) o dalszym losie króla Stanisława Augusta z 3 grudnia 1794 roku; tajny raport ks. M. Repnina do gen. A. Suworowa w sprawie przewiezienia króla polskiego Stanisława Augusta z Warszawy do Grodna, z 18 grudnia 1794 roku (oraz inne raporty i meldunki z tą sprawą związane); tekst Manifestu w jęz. polskim nadesłany z Petersburga do ks. Repnina, dotyczący zarządzania W.Ks. Litewskim po III rozbiorze; raport W.O. Derfeldena do P. Rumiancewa o wyprowadzeniu z Warszawy ku granicom Rosji wojsk rosyjskich i zajęciu Warszawy przez Prusaków i Austriaków (z 29 XI 1794 r.); raport Derfeldena do P. Rumiancewa o wycofaniu się Prusaków i zajęciu Krakowa przez wojska austriackie; raport Derfeldena do P. Rumiancewa o zajęciu Warszawy przez Prusaków i wyjściu stąd Rosjan (z 9 I 1796 roku); informacja o ilości broni i amunicji zdobytej na wojskach polskich i przekazanej do Kijowa (z 16 II 1795 r.). Ponadto przedstawiono ukaz Katarzyny II o likwidacji parafii unickich na ziemiach III rozbioru oraz wykaz majątków przewidzianych do konfiskaty za uczestnictwo właścicieli w powstaniu.

Część XI - "Losy jeńców polskich w Rosji."

Losy jeńców kościuszkowskich w Rosji są wątkiem słabo poznanym źródłowo, w trakcie przygotowywania wystawy udało się ujawnić i skopiować wiele ciekawych i nowych materiałów, mogących znakomicie służyć dalszym badaniom.

Na wystawie zostały wyeksponowane rozporządzenia władz centralnych państwowych i wojskowych, dotyczące likwidacji wojska polskiego, sposobów i kierunków wysyłania jeńców do Rosji, wcielania ich do wojsk rosyjskich. Ponadto znaczna część materiałów rękopiśmiennych ukazuje cierpienia rannych w czasie podróży, przerażającą śmiertelność wśród jeńców, szczególnie rannych, udział ludności polskiej w okazywaniu pomocy rodakom, zsyłki na Kaukaz, Ural, prośby o dymisję, o uwolnienie do domów, bunty w wypadku odmów na takie prośby etc. Przykładowo można wymienić: ukaz Kolegium Wojennego (Ministerstwa Wojny) o ukaraniu Polaków, wcielonych w 1793 roku do armii rosyjskiej, którzy przyłączyli się do powstania (z 1 V 1794 r.); raport gen. I. Sałtykowa do P. Rumiancewa o zesłaniu jeńców polskich na Kaukaz i w głąb Rosji (z 24 V 1794 r.); raport ober-komendanta Kijowa gen.-majora F. Wigła do P. Rumiancewa w sprawie wyroku sądu wojennego dotyczącego 877 jeńców uczestników powstania (z 29 VIII 1794 r.); wyrok sądu wojennego dotyczący 953 jeńców polskich wraz z opinią ober-komendanta Kijowa F. Wigła; listę pochodzących z Litwy jeńców polskich osadzonych w Kijowie (obejmuje 477 osób, w tym: 135

oficerów, 342 szeregowych), z 29 VIII 1794 r.; a ponadto kilka innych wykazów polskich jeńców wziętych przez Rosjan do niewoli pod Chełmem, Brześciem, Maciejowicami, Kobyłką, Pragą etc.

Co do losów Kościuszki ważne są dwa dokumenty:

a) rozporządzenie ks. M. Repnina do I. Fersena o przewiezieniu jeńców polskich, w tym, T. Kościuszki do Petersburga (z 18 X 1794 r.), w którym Repnin stwierdza, że "przez głównego naczelnika można będzie dowiedzieć się o wszystkich powiązaniach i zamiarach przeciwnika, a także o stanie polskiej artylerii i amunicji, o sytuacji wewnętrznej buntowników"; w myśl tego rozporządzenia Kościuszko miał być oddzielony od innych i "otoczony dobrym konwojem dostarczony do Jej Cesarskiej Mości";

b) rozkaz Katarzyny II do ks. Repnina o "sprowadzeniu Kościuszki w ścisłej tajemnicy w nocy, pod dobrym nadzorem prosto do mieszkania gen.-prokuratora Samojułowa", (a także podobny dokument dotyczący Niemcewicza), z 28 X 1794 roku.

Ogółem na wystawie zaprezentowano 176 dokumentów rękopiśmiennych (w oryginałach i kopiach) sporządzonych przez stronę rosyjską w okresie ostatnich lat istnienia Rzeczypospolitej. Jest to stosunkowo niewielka część materiałów udostępnionych Muzeum Niepodległości przez Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie, w ramach współpracy. Należy sądzić, że jeszcze wiele z tych niezwykle ciekawych poznawczo dokumentów uda się spożytkować w najbliższych latach dla celów wystawienniczych, edukacyjnych oraz wydawniczych.

ANEKS

**Reskrypt Katarzyny II do
generała feldmarszałka hr. Suworowa-Rymnikskiego
z 21 XI 1794 r.**

Po osiągnięciu wspaniałych zwycięstw i celów przez nas postawionych, które zakończyły się absolutnym unicestwieniem buntowników na prawym brzegu Wisły i zdobyciem stolicy kraju Warszawy, wyrażamy Panu Naszą szczególną wdzięczność i zadowolenie; zaś zwycięskie wojska nasze, które poniosły wszelkie trudy i pod znakomitym dowództwem Pańskim tym samym uwieńczyły swoje bohaterstwo, ze względu na późną porę jesienną i dla poprawienia swego stanu, niezwłocznie na zimowe kwatery ulokowane być muszą. Licząc, że owe na prawym brzegu Wisły będą naszym celom odpowiadające i pewne, rozkazujemy po odebraniu od mieszkańców warszawskich broni wojskowej, po zabranii wszystkich dział i wszelkiej amunicji wojskowej w całym mieście znajdującej się wyprowadzić to wszystko na tereny nasze, tak jak i wszystkich jeńców pod odpowiednią strażą i najbardziej wygodnymi prowadzącymi na Litwę i Wołyń drogami, powiadamiając o tym oczywiście tak generała feldmarszałka hr. Rumiancewa-Zadunajskiego, jak i generała księcia Repnina. A zatem po ostatecznym zwycięstwie nad miastem należy oddać pod niezwłoczną rozprawę wszystkich przestępców tego miasta.

Po pierwsze - przy poddaniu się tego miasta musi być zagwarantowana całość osób i majątków, jednak sprawiedliwość nakazuje, żeby wyjaśnić, kto był winien ciężkich przestępstw w Warszawie, kto jawnie albo potajemnie sprzyjał takowym, dlatego trzeba odróżnić niespokojnych i winnych od niewinnych i mimo woli do buntu wciągniętych. Ostatni mogą liczyć na miłość Naszą i przebaczenie, co zaś tyczy pierwszych, przynajmniej głównych z nich, w tym wszystkich byłych członków Rady Narodowej, trzeba przysłać ich do nas pod strażą, nie wykluczając i Ignacego Potockiego, który tak zuchwale obraził prawa Ojczyzny swojej i zlekceważył je przez kontakty z mordercami rodzaju ludzkiego buszującymi we Francji, prawa, które zabraniały każdemu Polakowi mieć jakiegokolwiek kontakty, nie tylko z mordercami swych królów, lecz z każdym z mieszkających na terenach znajdujących się pod władzą tych przestępców i to pod karą dla zdrajców ojczyzny ustaloną. Jego działania skierowane przeciwko spokojowi i dobrobytowi ojczyzny mocno sprzyjały wciągnięciu Polski we wszystkie te nieszczęścia, którymi został przepelniony biedny ten kraj, szczególnie należy ukarać tych, co będąc naszymi poddanymi złamali przysięgę wierności nam.

Po drugie - Króla w Warszawie nie trzymać, lecz wytłumaczywszy całą niewygodę dalszego Jego tam pobytu, jak to zostało dokładnie opisane w specjalnym Reskrypcie Naszym, przy którym został wysłany list nasz do Króla Polskiego, przeprowadzić Go na razie do Grodna do generała księcia Repnina, który otrzyma odpowiednie nasze postanowienie, dopóki nie zostanie podjęta ostateczna decyzja o dalszym losie króla. A na razie oświadczyć wszystkim znajdującym się w Warszawie ministrom dworów zagranicznych, że ponieważ

misje ich dobiegły końca, to mogą oni zdecydować o sobie jak uznają za najlepsze, nie pozwalając jednak żadnemu z nich podążać za Królem do Grodna.

Po trzecie - za sprawiedliwe uznać by należało, żeby za karę miastu Warszawie za działania przeciw wojskom rosyjskim i działania skierowane przeciwko porządkowi w Rzeczypospolitej istniejącemu i w celu zadośćuczynienia stratom nałożyć na mieszkańców ostrą kontrybucję, rozdzielając ją według własnego na miejscu rozeznania i pozwalając na ściąganie jej na ile się da pieniędzmi, zaś resztę rzeczami i towarami najbardziej potrzebnymi dla wojska. Ażeby jak najszybciej i najdokładniej tego dokonać może Pan użyć i siły wojskowej.

Po czwarte - arsenał, wszelką broń, amunicję i pociski, jednym słowem, wszystko co należało do Korony, zabrać do skarbu naszego Państwa, a co będzie popsute i niedobre zniszczyć, pozostałe wysłać do Rosji.

Po piąte - pozostawiając własność królewską przy JK, trzeba jednak zabrać i dostarczyć do nas regalia, jakie tam się znajdują, a także znaki Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako to buławy hetmańskie, sztandary, buńczuki, pieczęcie, buławy marszałkowskie itp., a także wszystkie cywilne i polityczne archiwa, w tym oba archiwa Koronne i Litewskie, metryki, archiwa które mogą znajdować się w domach - byłych kanclerzy, Archiwa Senatu, b. Rady Nieustającej, szczególnie znajdujące się w Zamku Królewskim stare archiwum, t.zw. Gabinet Królów Polskich i bibliotekę publiczną zwaną Załuskiego; do wszystkich tych spraw wyznacza się radcę tajnego bar. Asza, który musi wszystko to z ambasady odebrać i z radcą Diwowem do nas wysłać. Dla lepszego i pewniejszego opisu wszystkich tych archiwów, w istocie rzeczy tak potrzebnych dla wielu regionów w poddaństwie naszym znajdujących się, należy zlecić to i zobowiązać do osobistej odpowiedzialności do pełnego przekazu owych nie tylko metrykantów, archiwistów i bibliotekarzy, lecz również kanclerzy, a oprócz tego rozkazują przeprowadzić dokładny opis pod pretekstem poszukiwania broni w klasztorach, szczególnie u pijarów, gdzie takie archiwa, a szczególnie archiwa sejmu rewolucyjnego mogą być ukryte.

Po szóste - główne zarządzanie w Warszawie do czasu pobytu tam wojsk naszych we wszystkich urzędach mniej i bardziej ważnych wykonywać w imieniu władzy Naszej według praw zwyczajców na czele z głównym naczelnikiem wojskowym, likwidując wszystkie ostatnią rewolucją buntowniczą wprowadzone sejmiki i departamenty, pozostawiając tylko najniższe, które muszą działać na podstawie postanowień ostatniego Sejmu, lecz pod warunkiem usunięcia z nich wszystkich podejrzanych; podatki muszą być ściągane również według poprzednich postanowień.

Po siódme - protesty oraz wszelkiego rodzaju manifestacje i demonstracje są zabronione, zaś ci co ośmielią się je uczynić albo protestujących przyjąć, tych sędziów i sekretarzy natychmiast aresztować i wysłać do Rosji, rozpędzając manifestacje i demonstracje, zaś te księgi, do których będą mieli czelność owe protesty wpisać natychmiast należy zniszczyć; również muszą być zniszczone wszystkie druki zwarte, akta i ulotki, wydane w czasie szalejącego buntu i w treści swej szkodliwe dla dobra i spokoju ziem przez Nas zdobytych.

Po ósme - ponieważ ostateczna decyzja o przyszłym losie Polski zależy od zgody między sojusznicznymi i sąsiadującymi rządami, to otrzymawszy wiadomość o zdecydowanym

zwycięstwie nad buntownikami My nakazujemy - wysłać posłańca od ministra naszego do Berlina z żądaniem, że ponieważ sytuacja wymaga rychłych decyzji, niezwłocznej odpowiedzi na poprzednie propozycje nasze, biorąc pod uwagę przy tym, iż ilość naszych wojsk w Warszawie będzie związana w ciągu zimy z dużymi trudnościami i drożyzną w wyżywieniu wojsk naszych, zresztą i mieszkańcy Warszawy również mogą cierpieć głód, skutki którego złagodzić można najwyżej zaopatrując się w żywność z pruskiego kordonu; z jednej strony miłość bliźniego nakazuje ulżyć im w tym sposobie i okazać możliwą pomoc, jednak obowiązek nakazuje zwrócić główną uwagę na zaopatrzenie wojsk naszych, które trzeba rozlokować wzdłuż Wisły i to w takiej liczbie, ażeby resztki niedobitych buntowników, pędzone rozpaczą, a także duch walki, który jeszcze nie zginął ostatecznie u obywateli, nie mogły wzniecić czegoś nowego, szczególnie na naszym brzegu Wisły. Utrzymanie Warszawy będzie wymagało znacznego korpusu wojsk, z tego powodu uznaliśmy za dobre zaproponować Królowi, żeby on wprowadził do miasta wojska swoje, biorąc na siebie tak zachowanie w nim porządku, jak i troskę o zaopatrzenie ludności, do czego teraz o wiele więcej od nas ma możliwości; jeżeliby zatrzymywał go brak odpowiedniej ilości wojsk, to mogłyby sobie pomóc wyprowadzeniem swego garnizonu z Krakowa i przekazaniem Krakowa wojskom austriackim. Powiadamy Pana dlatego, że jeżeli Król Prus zgodziłby się na ową propozycję, to będąc powiadomieni o stanowisku Naszym mogłby Pan ustalić to zgodnie z Wolą Naszą w każdym przypadku, doprowadzając Warszawę do pełnego unicestwienia, jak tylko minister nasz w Warszawie Alopeus powiadomiłby Pana, iż król Prus zadowolona żądania nasze i w związku z tym wojska pruskie przygotowuje do zajęcia miasta. Jeżeliby okazały się absolutne niemożliwości w pobycie wojsk naszych w Warszawie, to po wykonaniu wszystkiego wyżej powiedzianego, lecz nie wcześniej, albo po otrzymaniu zgody od Króla Prus na naszą chęć pozostawienia miasta pod opieką wojsk pruskich, albo z konieczności przekazania go własnemu losowi, co dałoby się załatwić bez większych trudności, szczególnie, kiedy wojska pruskie od granicy swojej w dół wzdłuż Pilicy rozlokują się aż do wpływu owej rzeki do Wisły, przetrzuciwszy wojska, które pokonały owo miasto, na nasz brzeg Wisły dla ulokowania razem z innymi na kwatery zimowe, gdzie lepiej mogłyby się zaopatrzyć, należycie po podjętych trudach odpocząć i konieczne naprawy wykonać, tak ażeby wszędzie i do wszystkiego przydatne być mogły.

Po dziewiąte - przesładując buntowników, którzy wyszli z Warszawy, musi Pan dopilnować, żeby niszcząc tych buntowników, nie zmęczyć zbytnio wojsk naszych odciągając je za daleko od miejsc zaopatrzenia i odpoczynku.

Ostateczne rozbieżności oddziałów buntowniczych, które zdążą zagłębić się do Krakowskiego albo Sandomierskiego, albo rozejdą się w samym kordonie króla pruskiego, zaproponować wojskom jego.

Po dziesiąte - dla zyskania na czasie uznaliśmy za konieczne, w oczekiwaniu dokładniejszych instrukcji dla Pana od gen.-feldmarszałka hr. Rumiancewa-Zadunajskiego dotyczących rozlokowania wojsk naszych na kwatery zimowe, uprzedzić Pana aby przygotował się Pan do następnego rozporządzenia: wojska korpusu gen.-por. Fersena przeznaczone do przejścia na Litwę, mają skierować się do gen. ks. Repnina i być pod jego dowództwem, co ulży nam w zaopatrzeniu ich we wszystko co potrzebne, w tym i w rekruta. Obowiązkiem

gen. ks. Repnina jest rozlokowanie tych wojsk według własnego uznania i jeżeli się okaże, iż liczba koni przewyższa możliwości zaopatrzenia i furażu na ziemiach litewskich, to od niego należy oddzielić część wojsk konnych pod komendę hr. Rumiancewa-Zadunajskiego.

Korpus przybyły pod bezpośrednim dowództwem Pana należy rozlokować wzdłuż Wisły od Wieprza (do którego prawdopodobnie Austriacy zajmą bieg Wisły i dołączą się do Pana lewej flanki, jeżeli inaczej, to Pan sam zdecyduje) do ujścia Narwi, na przeciw Zakroczymia, gdzie dołączą się wojska pruskie, dzięki czemu zabezpieczy się cały prawy brzeg Wisły, zaś korpus gen.-por. Derfeldena, jako oddzielony w swoim czasie od wojsk hr. Rumiancewa-Zadunajskiego, pozostawiwszy pod swoim dowództwem może Pan rozlokować od ujścia Narwi w górę rzeki do granic litewskich, ogarnąwszy w ten sposób bieg Wisły i Narwi, i rozprzestrzeniają się po obu brzegach Bugu aż po Litwę i do miejsc zajmowanych przez Austriaków w województwie lubelskim. Mamy nadzieję, iż wojska pod dowództwem Pana należycie odpoczną i przez zimę osiągną gotowość bojową.

St. Petersburg 21 XI/2 XII 1794 r.

Zawsze Panu życzliwa
KATARZYNA

Źródło: RGWIA, 846.16,2731, k. 459-464 v.

W. Tetmajer, *Wyjście kosymerów ze wsi*

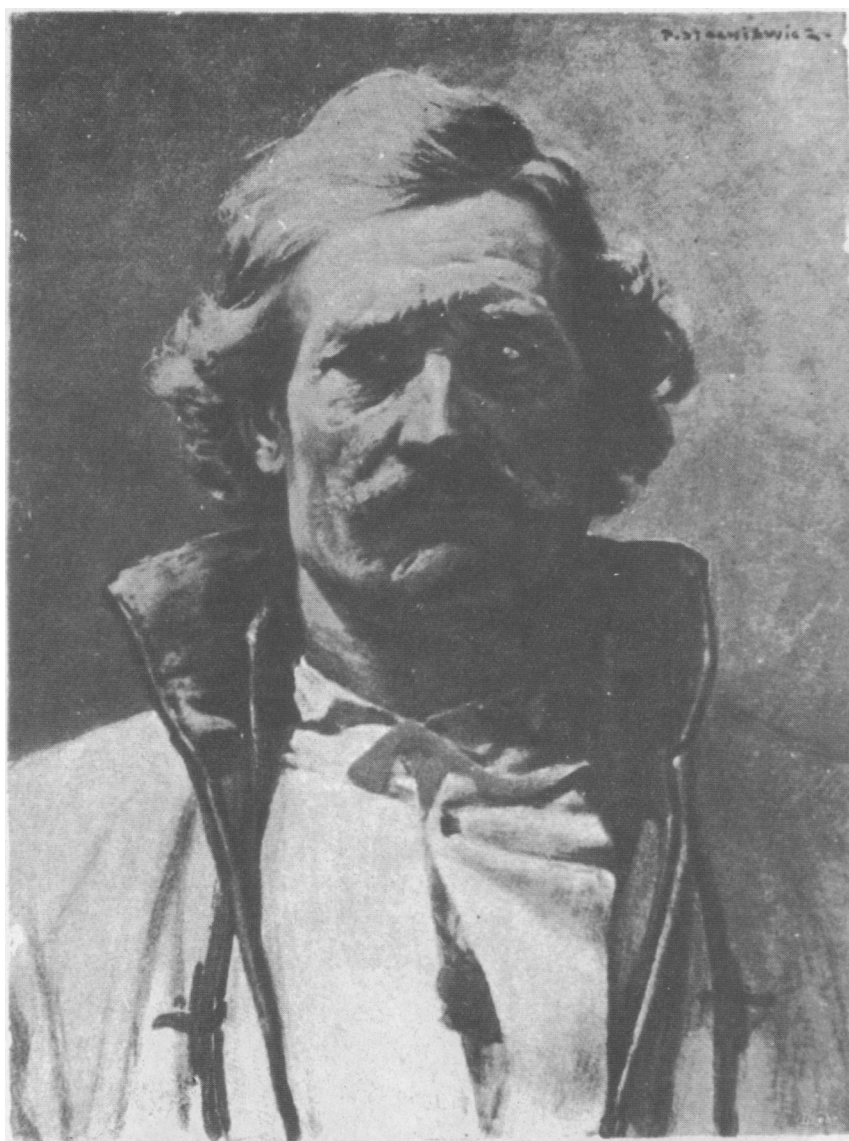
P. Stachewicz, *Błogosławienie kosymerów*

Bitwa pod Racławicami

W.E. Radzikowski, *Przywiezienie zdobytych armat spod Racławic do Krakowa*

P. Stachiewicz

Bartosz Głowacki

Bartosz Głowacki a właściwie Wojtek Bartosz, włościanin ze wsi Rzędowic, który w bitwie raclawickiej pod wodzą Kościuszki okrył się wieczystą chwałą, zdobywszy na czele swych kosynierów 11 armat rosyjskich. Głowacki poległ śmiercią bohaterską we dwa miesiące później, tj. dnia 6 czerwca 1794 r. w bitwie pod Szczekocinami.

P. Stachiewicz, Portret Bartosza Głowackiego

Sypanie okopów obronnych

J. Kiliński prowadzi jeńców rosyjskich przez Warszawę

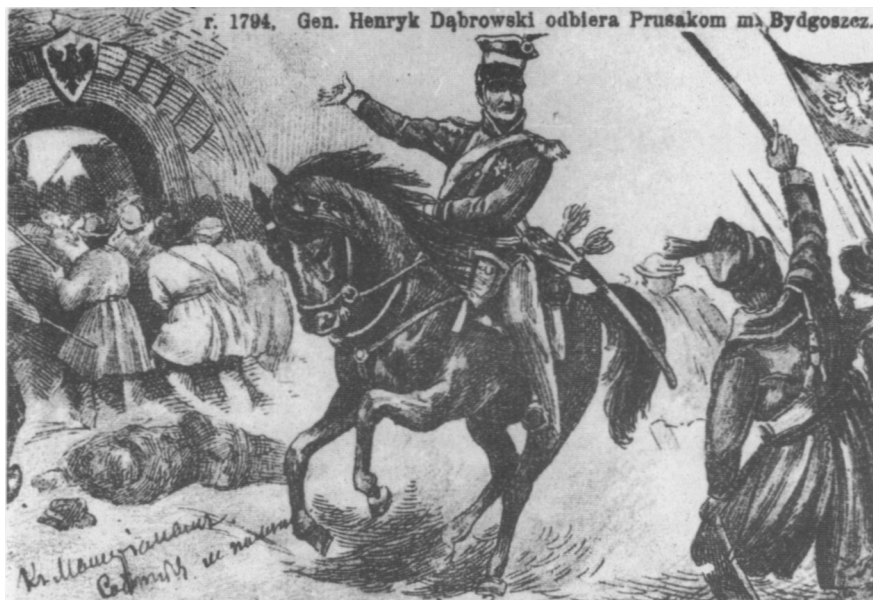
J. Kruszewski, Portret Jana Kilińskiego

BEREK JOSELEWICZ

W czasie powstania kościuszkowskiego w r. 1794, dzielnością i patriotyzmem odznaczył się Berek Joselewicz, który podczas oblężenia Warszawy dowodził oddziałem złożonym z samych żydów. Później walczył jeszcze jako szef szwadronu lekkiej jazdy księstwa warszawskiego i poległ pod Kockiem w r. 1809.

Portret Berka Joselewicza

Gen. J.H. Dąbrowski odbiera Prusakom Bydgoszcz

Rzeź Pragi

Gen. Jakub Jasiński (1759-1794), poległy bohatersko podczas zdobywania przez wojska rosyjskie Pragi w dniu 4 listopada 1794 r.

MUZEUM NIEPODLEGŁOŚCI w WARSZAWIE

wystawa

INSUREKCJA KOŚCIUSZKOWSKA
1794 ROKU

Materiały i dokumenty
z Centralnego Wojskowo-Historycznego Archiwum Rosyjskiego
w Moskwie